

Сімейне право

УДК 347.61/.64

Воронько Анастасія Володимирівна

студентка Факультету прокуратури

Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

Воронько Анастасия Владимировна

студентка Факультета прокуратуры

Национального юридического университета имени Ярослава Мудрого

Voronko Anastasiia

Student of the Faculty of the Prosecutor’s Office

Yaroslav Mudryi National Law University

Лешко Оксана Дмитрівна

студентка Факультету прокуратури

Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

Лешко Оксана Дмитриевна

студентка Факультета прокуратуры

Национального юридического университета имени Ярослава Мудрого

Leshko Oksana

Student of the Faculty of the Prosecutor’s Office

Yaroslav Mudryi National Law University

Балюк Віктор Миколайович

кандидат юридичних наук, асистент кафедри цивільного права №1

Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

Балюк Виктор Николаевич

кандидат юридических наук, ассистент кафедры гражданского права №1

Национальный юридический университет имени Ярослава Мудрого

Baliuk Viktor

PhD in Law, Assistant of the Department of Civil Law №1

Yaroslav Mudryi National Law University

**ПРАКТИКА ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ:
СІМЕЙНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ**
**ПРАКТИКА ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДА ПО ПРАВАМ ЧЕЛОВЕКА:
СЕМЕЙНО-ПРАВОВОЙ АСПЕКТ**
**CASE LAW OF THE EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS:
FAMILY LAW ASPECT**

Анотація. Стаття присвячена аналізу практики Європейського суду з прав людини у сфері сімейного права. У статті автори досліджують визначення поняття «сімейного життя» у практиці Європейського суду з прав людини; актуальні питання щодо визнання співжиття одностатевих пар сімейним життям та щодо державної реєстрації одностатевих шлюбів; питання захисту інтересів дитини при вирішенні сімейно-правових спорів. Автори вказують на те, що практика Європейського суду з прав людини є джерелом сімейного права в Україні. Авторами встановлено, що Європейський суд з прав людини використовує у своїй діяльності автономне поняття «сімейне життя», яке є ширшим, ніж визначення «сім'я» та характеризується окремими критеріями. У питаннях визнання одностатевих шлюбів Європейський суд з прав людини визнає партнерство одностатевих прав сімейним життям, але при цьому залишає на розсуд держави питання щодо державної реєстрації таких шлюбів. У проаналізованих авторами рішеннях Європейський суд з прав людини виходить з того, що стаття 12 Конвенції із захисту прав людини та основоположних свобод закріплює традиційну модель шлюбу. Авторами зроблено висновок про те, що питання легалізації одностатевих шлюбів повинне вирішуватися державами з врахуванням етнічних, культурних, релігійних та інших особливостей. У питаннях щодо захисту прав дитини Європейський суд з прав людини використовує поняття «найкращих інтересів дитини». Суд акцентує увагу на особливий зв'язок між дітьми та їх біологічними батьками, який є складовою сімейного життя. Держава

повинна забезпечити право дитини на спілкування з іншими родичами та особами, стосунки з якими є важливими для дитини, а також право дитини на розвиток в безпечному, надійному і стабільному середовищі. Батьки повинні мати рівні права при вирішенні спорів про опіку над дитиною. При вирішенні питання встановлення батьківства аналіз ДНК є єдиним науковим методом точного встановлення батьківства конкретної дитини і його доказова цінність істотно перевищує будь-які інші докази, представлені сторонами для підтвердження або спростування їх близьких відносин.

Ключові слова: Європейський суд з прав людини, сімейне життя, одностатеві шлюби, захист прав дитини, «найкращі інтереси дитини».

Анотація. Стаття посвячена аналізу практики Європейського суду по правам человека в области семейного права. В статье авторы исследуют определение понятия "семейной жизни" в практике Европейского суда по правам человека; актуальные вопросы признания сожительства однополых пар семейной жизнью и государственной регистрации однополых браков; вопросы защиты интересов ребенка при разрешении семейно-правовых споров Авторы указывают, что практика Европейского суда по правам человека является источником семейного права в Украине. Авторами установлено, что Европейский суд по правам человека использует в своей деятельности автономное понятие «семейная жизнь», которое более широко, чем определение «семья» и характеризуется отдельными критериями. В вопросах признания однополых браков Европейский суд по правам человека признает партнерство однополых прав семейной жизнью, но при этом оставляет на усмотрение государства вопросы государственной регистрации таких браков. В проанализированных авторами решениях Европейский суд по правам человека исходит из того, что статья 12 Конвенции по защите прав человека и основных свобод закрепляет традиционную модель брака.

Авторами сделан вывод о том, что вопрос легализации однополых браков должен решаться государствами с учетом этнических, культурных, религиозных и других особенностей. В вопросах защиты прав ребенка Европейский суд по правам человека использует понятие «наилучших интересов ребенка». Суд акцентирует внимание на особой связи между детьми и их биологическими родителями, составляющей семейную жизнь. Государство должно обеспечить право ребенка на общение с другими родственниками и лицами, отношения с которыми важны для ребенка, а также право ребенка на развитие в безопасной, надежной и стабильной среде. Родители должны иметь равные права при разрешении споров об опеке ребенка. При решении вопроса установления отцовства анализ ДНК является единственным научным методом точного установления отцовства конкретного ребенка и его доказательная ценность существенно превышает любые другие доказательства, представленные сторонами для подтверждения или опровержения близких их отношений.

Ключевые слова: *Европейский суд по правам человека, семейная жизнь, однополые браки, защита прав ребенка, "лучшие интересы ребенка".*

Summary. *The article is devoted to the analysis of the case law of the European Court of Human Rights in the field of family law. In this article, the authors explore the definition of "family life" in the case law of the European Court of Human Rights; topical issues on the recognition of cohabitation of same-sex couples in family life and on the state registration of same-sex marriages; issues of protection of the child's interests in resolving family law disputes. The authors point out that the case law of the European Court of Human Rights is a source of family law in Ukraine. The authors found that the European Court of Human Rights uses an autonomous concept of "family life", which is broader than the definition of "family" and is characterized by certain criteria. In matters of same-sex marriage, the European Court of Human Rights recognizes same-sex*

partnerships in family life, but leaves it to the state to register such marriages. In the judgments analyzed by the authors, the European Court of Human Rights assumes that Article 12 of the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms enshrines the traditional model of marriage. The authors conclude that the issue of legalization of same-sex marriages should be decided by states taking into account ethnic, cultural, religious and other characteristics. In matters relating to the protection of the rights of the child, the European Court of Human Rights uses the notion of "the best interests of the child". The Court emphasizes the special bond between children and their biological parents, which is part of family life. The state must ensure the child's right to communicate with other relatives and persons with whom the relationship is important to the child, as well as the child's right to develop in a safe, secure and stable environment. Parents should have equal rights in resolving child custody disputes. When deciding on paternity, DNA analysis is the only scientific method of accurately establishing the paternity of a particular child and its probative value significantly exceeds any other evidence presented by the parties to confirm or deny their close relationship.

Key words: *European Court of Human Rights, family life, same-sex marriage, protection of the rights of the child, "the best interests of the child".*

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Ратифікація Україною Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод від 04 листопада 1950 року (далі — КЗПЛ, Конвенція) безумовно була важливою подією на шляху європейської інтеграції України. КЗПЛ регулює досить широкий спектр правовідносин, в тому числі питання приватного та сімейного життя, шлюбу тощо. Відзначимо, що питання сімейних правовідносин є надзвичайно важливим об'єктом дослідження сучасної юриспруденції. Життя більшості людей пов'язано із сім'єю — своєрідним

мікросвітом, де переплітаються складні економічні, політичні, психологічні, ідеологічні, фізіологічні та інші соціальні питання [10, с. 77].

Надзвичайно важливим при дослідженні правового регулювання сімейних відносин є вивчення практики застосування норм Конвенції Європейським судом з прав людини (далі — ЄСПЛ, Суд), рішення якого є обов'язковим для виконання державою, якої воно стосується (ст. 46 Конвенції, ст. 2 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини»).

На сучасному етапі правового розвитку України неможливо недооцінювати вплив рішень ЄСПЛ на формування нових положень і гармонізацію сімейного законодавства України. При цьому, практика ЄСПЛ у сфері сімейних правовідносин вимагає системної наукової уваги з тим, щоб забезпечити наукове підґрунтя для майбутньої модернізації українського законодавства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій засвідчує, що питання, досліджувані у цій роботі, були предметом розгляду М.В. Бориславської [4], В.В. Ватраса [5], Х. Горецької та М. Горецького [6], В.І. Труби [11], О. Явор [12] та інших дослідників.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Дослідження актуальної практики Європейського суду з прав людини у сфері сімейних правовідносин та аналіз основного понятійного апарату Конвенції. Не менш важливим є формування рекомендацій щодо можливих змін національного законодавства в контексті досліджуваного питання.

Виклад основного матеріалу дослідження. Як відзначає В.А. Ватрас, практика ЄСПЛ за своєю природою є прецедентним правом, приписи якого є обов'язковими для держав, що ратифікували КЗПЛ. Незважаючи на те, що ЄСПЛ виконує переважно правозастосовну функцію з вирішення конкретних справ, він творить право, так як у його рішеннях містяться відповідні висновки, у яких встановлюються нові правила

поведінки [5, с. 26]. З огляду на викладене, практика ЄСПЛ є джерелом сімейного права України.

Надзвичайно важливим бачиться дослідження питання про визначення поняття «сімейне життя» у Конвенції та рішеннях ЄСПЛ. Як відзначають дослідники, ЄСПЛ в своїх рішеннях користується поняттям «сімейне життя», яке є значно ширшим ніж «сім'я». Так, М.В. Бориславська вказує на декілька позицій ЄСПЛ стосовно сім'ї: 1) сім'я не зводиться лише до подружніх відносин, а може охоплювати інші зв'язки, що існують *de facto*; 2) поняття «сімейне життя», наприклад, передбачає стосунки батьків та дітей, в тому числі народжених поза шлюбом, оскільки з моменту народження між дитиною і батьками виникають відносини, які складають «сімейне життя» (*Zaunegger v. Germany*, 2009); 3) сімейними визнаються взаємини між дитиною та близькими родичами (напр., бабусями і дідусями), оскільки останні можуть відігравати суттєву роль у сімейному житті (*Bronda v. Italy*, 1998) [4, с. 273-274].

О. Явор вказує на те, що поняття «сімейного життя» постійно еволюціонувало упродовж усього часу і продовжує розвиватися з урахуванням сучасних змін соціальних і культурних моделей сімейного життя. Сучасне розуміння поняття «сімейне життя» є багатоаспектною конструкцією, яке включає в себе поняття «сім'я», а також найрізноманітніші суспільні процеси, від міграції до новітніх медичних технологій [12, с. 48-49].

Поняття «сімейне життя» є автономним, тобто таким, визначення якого надане ЄСПЛ в результаті багаторічної практики тлумачення положень Конвенції. ЄСПЛ визначив окремі критерії, які вказують на сам факт існування сімейного життя, серед яких слід виділити: 1) наявність тісних особистих зв'язків між особами, існування сімейних зв'язків *de facto*; 2) тривалість стосунків; 3) відданість один одному, у тому числі народження спільних дітей тощо. Окрім того, ЄСПЛ вказує на наявність зв'язку,

тотожному «сімейному життю», який виникає між дитиною, народженою у шлюбі, та її батьками. У разі, якщо дитина народжена поза шлюбними відносинами, наявність чи відсутність «сімейного життя» встановлюється за фактом реального існування тісних особистих зв'язків (інтерес батька до дитини до та після народження тощо).

Окрім того, ЄСПЛ встановлює наявність «сімейного життя» між прийомними батьками, які тимчасово опікувалися дитиною, та такою дитиною з огляду на встановлені між ними тісні особисті зв'язки, роль таких дорослих у житті дитини та час, який вони прожили разом [7, с. 48-49].

Таким чином, з огляду на вищевикладені дослідження та практику ЄСПЛ можна констатувати той факт, що Суд оперує в своїй діяльності поняттям «сімейне життя», яке включає в себе не тільки біологічні зв'язки між дітьми та батьками та підтвержені державою шлюбні стосунки між чоловіком і дружиною, а й інші тісні міжособистісні стосунки, які характеризуються тривалістю, відданістю та деякими іншими факторами.

При цьому варто відзначити, що національний законодавець у статті 3 Сімейного кодексу України серед критеріїв, які складають поняття сім'ї, визначає спільне проживання, пов'язаність спільним побутом, наявність взаємних прав та обов'язків. Вказані критерії деталізуються в судовій практиці та, як правило, в загальному відповідають вищевизначеним критеріям «сімейного життя» у розумінні ЄСПЛ.

Дискусійним питанням в українському та більшості центрально- та східноєвропейських суспільствах залишається проблема легалізації одностатевих шлюбів. Українське сімейне законодавство сьогодні прямо визначає шлюб як союз чоловіка і жінки та не передбачає будь-яких винятків.

ЄСПЛ у рішенні *Schalk and Kopf v. Austria*, 2010, вирішив, що стосунки одностатевої пари, яка живе разом у стабільних *de facto*

партнерських стосунках, підпадають під поняття "сімейне життя", як це було б зі стосунками двостатевої пари за подібних обставин [3].

У справі *Gas i Dubois v. France*, 2012, ЄСПЛ встановив, що стосунки між двома жінками, які жили разом і уклали цивільне партнерство, та дитиною, яку зачала одна з них за допомогою репродуктивної медицини, але виховувалася цими жінками разом, становили сімейне життя у розумінні статті 8 Конвенції [1].

Право одностатевих пар на укладення шлюбу зафіксоване і у справах *Vallianatos and oth. v. Creese*, 2013, *Oliari and others v. Italy*, 2015 та інших.

Разом з тим, практику ЄСПЛ щодо визначення одностатєвого партнерства як «сімейного життя» не можна назвати однозначною.

Так, у справі *Hämäläinen v Finland*, 2014, Суд вказав, що стаття 12 Конвенції є спеціальним законом для права на одруження. Вона забезпечує фундаментальне право чоловіка та жінки одружуватися і засновувати сім'ю. Стаття 12 прямо передбачає регулювання шлюбу національним законодавством. Вона втілює традиційну концепцію шлюбу як союзу між чоловіком і жінкою. Хоча деякі Договірні держави і дійсно поширили поняття шлюбу на одностатєвих партнерів, стаття 12 не може розглядатися як така, що встановлює зобов'язання Договірних держав надавати доступ до шлюбу одностатєвим парам [2].

Таким рішенням ЄСПЛ продемонстрував право Договірних держав на законодавче врегулювання концепції одностатєвих шлюбів, але при цьому вказав на відсутність зобов'язання держави надавати доступ до шлюбу одностатєвим партнерам.

На наш погляд, така позиція ЄСПЛ є найбільш правильною. Так, співжиття одностатєвих пар можна визнати сімейним життям за умови відповідності такого життя певній сукупності критеріїв. При цьому, законодавче закріплення державної реєстрації одностатєвих шлюбів слід віддати на розсуд держави.

Тут слід погодитися з М.В. Бориславською, яка вказує на те, що практика ЄСПЛ хоч і визнається частиною національного законодавства, проте повинна застосовуватися з врахуванням етнічних, культурних, релігійних та інших особливостей держави [4, с. 277].

Саме такі особливості держав, на думку Х.В. Горецької та М.А. Горецького, і є перешкодою для уніфікації матеріальних і навіть певною мірою колізійних норм у сімейному праві. Такі колізії в правовому регулюванні сімейно-шлюбних відносин проявляються не лише у правових системах держав, де панують різні релігії, а й у державах з однаковим віросповіданням і правовими системами однієї «сім'ї». При цьому спостерігається певна уніфікація норм, що дозволяє при відступі держави від «золотої середини» оскаржити її рішення громадянам [6, с. 237-238].

Ще одним важливим аспектом, який буде розглянуто в цій статті, є практика ЄСПЛ у справах, пов'язаних із захистом прав і свобод дітей, які залишаються вразливою категорією осіб у сімейних відносинах.

Однією з найбільш поширених категорій справ у практиці ЄСПЛ є справи, пов'язані з визначенням місця проживання дитини, реалізацією права на спілкування з нею її родичів.

У справі *Naase v. Germany*, 2004, встановлено, що сам по собі той факт, що дитина може бути поміщена в більш сприятливе для її виховання середовище, не виправдовує примусові заходи щодо відібрання її у біологічних батьків; потрібна наявність інших обставин, які свідчать про необхідність такого втручання у право батьків на сімейне життя разом з їхньою дитиною, яке закріплене у ст. 8 Конвенції про захист прав людини.

У справі *Olsson v. Sweden*, 1988, ЄСПЛ встановив факт порушення ст. 8 Конвенції у зв'язку із неналежними способами виконання рішення про вилучення дітей з сім'ї, серед яких розлучення дітей як з батьками, так і між собою, обмеження доступу батьків до спілкування з дітьми.

Взагалі ЄСПЛ у своїх рішеннях акцентує увагу на особливий зв'язок між дітьми та їх біологічними батьками, який є складовою сімейного життя.

Так, показовим є рішення ЄСПЛ у справі *V.D. and Others v. Russia*, 2019, де Суд встановив, що, незважаючи на прихильність опікуна та його дбайливе ставлення до дитини, повернення дитини її біологічним батькам не є порушенням статті 8 Конвенції, а таке рішення здійснене в межах повноважень держави і було підкріплені відповідними і достатніми підставами [11, с. 35-36].

Разом з тим, в цьому рішенні констатовано порушення статті 8 Конвенції у зв'язку з тим, що опікуну не було надано права на спілкування з колишнім підопічним без врахування характеру стосунків між ними, «найкращих інтересів дитини».

Категорія «найкращих інтересів дитини» постійно використовується ЄСПЛ при розгляді справ, що стосуються захисту прав дитини.

Так, у рішенні ЄСПЛ у справі *M.S. v Ukraine*, 2017, одним із питань, що розглядалося Судом, була перевірка дотримання норм Конвенції при встановленні національним судом місця проживання дитини. ЄСПЛ встановив, що судові рішення про визначення місця проживання дитини є втручанням в сімейне життя заявника. Суд досліджував питання про те, чи було таке втручання «необхідним у демократичному суспільстві».

При визначенні найкращих інтересів дитини було взяти до уваги такі критерії: 1) в найкращих інтересах дитини зберегти її зв'язки з сім'єю, окрім випадків, коли доведено, що сім'я непридатна для цього; 2) в найкращих інтересах дитини забезпечити її розвиток в безпечному, надійному і стабільному середовищі.

ЄСПЛ встановив, що тривалість часу, проведеного дитиною з бабусею чи дідусем могла бути важливим фактором у забезпеченні найкращих інтересів дитини. При цьому ЄСПЛ встановив порушення Конвенції у

зв'язку з тим, що національні суди належним чином не дослідили цього фактору при визначенні місця проживання дитини.

Надзвичайно важливою в контексті досліджуваних питань є і окрема думка судді Ранзоні щодо застосування національними судами презумпції на користь матері в справах про опіку над дитиною.

Так, суддя ЄСПЛ вказує на те, що презумпція на користь матері в справах про опіку над дитиною не підтримується ані практикою на рівні ООН, ані судовою практикою ЄСПЛ та не відповідає позиції Ради Європи, викладеної в Постанові 2079 (2015) щодо «Рівності і спільної батьківської відповідальності: роль батька» [9].

На наш погляд, правильним є твердження про те, що батьки повинні мати рівні права в спорах про опіку, а національні суди зобов'язані найбільш повно дослідити всі обставини справи та врахувати «найкращі інтереси дитини» при визначенні її місця проживання.

Питання захисту інтересів позашлюбних дітей також виступають предметом розгляду ЄСПЛ.

У справі *Kalacheva v. Russia*, 2009, Суд встановив, що на сьогоднішній день аналіз ДНК є єдиним науковим методом точного встановлення батьківства конкретної дитини і його доказова цінність істотно перевищує будь-які інші докази, представлені сторонами для підтвердження або спростування їх близьких відносин.

При цьому у питаннях батьківства «найкращі інтереси дитини» превалюють над інтересами біологічного батька. Так, у справі *Kautzor v. Germany*, 2012, заявник припускав, що він був біологічним батьком доньки своєї колишньої дружини. Новий співмешканець визнав своє батьківство щодо дитини. Національні суди відмовили заявнику в задоволенні позову про встановлення батьківства. ЄСПЛ встановив відсутність порушень статей 8 і 14 Конвенції у зв'язку з тим, що держава зобов'язана розглянути питання про те, чи відповідає встановлення відносин з біологічним батьком

найкращим інтересам дитини, наприклад, шляхом надання права на контакт з дитиною, а процедура для встановлення біологічного батьківства без формального оскарження батьківства визнаного батька в європейському законодавстві відсутня [8].

Висновки та перспективи подальших досліджень у даному напрямку. Практика ЄСПЛ є важливим джерелом сімейного права України. Суд в своїй діяльності використовує поняття «сімейне життя», яке включає в себе не тільки біологічні зв'язки між дітьми та батьками та підтвержені державою шлюбні стосунки між чоловіком і дружиною, а й інші тісні міжособистісні стосунки, які характеризуються тривалістю, відданістю та деякими іншими факторами. У цьому питанні національний законодавець досить ретельно визначив критерії визначення сім'ї у статті 3 Сімейного кодексу України. При цьому, вказані критерії деталізуються в національній судовій практиці.

Українське сімейне законодавство сьогодні прямо визначає шлюб як союз чоловіка і жінки та не передбачає будь-яких винятків. ЄСПЛ у питаннях одностатевих шлюбів виходить з того, що стосунки одностатевих пар можуть підпадати під поняття «сімейного життя» за умови відповідності певній сукупності критеріїв. Разом з тим, ЄСПЛ вказує на те, що стаття 12 Конвенції втілює традиційну концепцію шлюбу як союзу між чоловіком і жінкою, а державна реєстрація одностатевих шлюбів є правом, а не обов'язком держави. Питання державної реєстрації одностатевих шлюбів повинно вирішуватися з врахуванням етнічних, культурних, релігійних та інших особливостей держави.

При вирішенні питань, що стосуються прав дитини, ЄСПЛ виходить із врахування «найкращих інтересів дитини». Суд акцентує увагу на особливий зв'язок між дітьми та їх біологічними батьками, який є складовою сімейного життя. При цьому, ЄСПЛ визнає, що у разі, коли це відповідає «найкращим інтересам дитини», держава повинна забезпечити право

дитини на спілкування з іншими родичами та особами, стосунки з якими є важливими для дитини, а також право дитини на розвиток в безпечному, надійному і стабільному середовищі. Практика ЄСПЛ виходить з того, що батьки повинні мати рівні права при вирішенні спорів про опіку над дитиною. Питання захисту інтересів позашлюбних дітей повинно вирішуватися з врахуванням «найкращих інтересів дитини».

На етапі становлення демократичних інститутів України та в умовах наявної суспільно-політичної обстановки вважаємо за необхідне Україні враховувати практику ЄСПЛ у сімейних справах при нормотворенні та правозастосуванні.

Література

1. Gas та Dubois проти Франції. №25951/07. Рішення 15.3.2012. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/app/conversion/docx/pdf?library=ECHR&id=001126849&filename=CASE%20OF%20GAS%20AND%20DUBOIS%20v.%20FRANCE%20-%20%5BUkrainian%20Translation%5D%20by%20the%20COE%20Human%20Rights%20Trust%20Fund.pdf&logEvent=False> (дата звернення: 12.05.2022).
2. Härmäläinen проти Фінляндії. №37359/09. Рішення 16.7.2014. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/fre#{%22display%22:\[%220%22\],%22languageisocode%22:\[%22UKR%22\],%22appno%22:\[%2237359/09%22\],%22documentcollectionid%22:\[%22GRANDCHAMBER%22\],%22itemid%22:\[%22001-153719%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/fre#{%22display%22:[%220%22],%22languageisocode%22:[%22UKR%22],%22appno%22:[%2237359/09%22],%22documentcollectionid%22:[%22GRANDCHAMBER%22],%22itemid%22:[%22001-153719%22]}) (дата звернення: 12.05.2022).
3. Schalk and Kopf v. Austria. №30141/04. Judgment 24.6.2010. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/fre#%7B%22languageisocode%22:\[%22ENG%22\],%22appno%22:\[%2230141/04%22\],%22documentcollectionid%22:\[%22CLIN%22\],%22itemid%22:\[%22002-912%22\]%7D](https://hudoc.echr.coe.int/fre#%7B%22languageisocode%22:[%22ENG%22],%22appno%22:[%2230141/04%22],%22documentcollectionid%22:[%22CLIN%22],%22itemid%22:[%22002-912%22]%7D) (дата звернення: 12.05.2022).

4. Бориславська М. В. Значення рішень Європейського суду з прав людини в сфері сімейних відносин для України. *Правове забезпечення інтеграції України в європейський політичний, економічний, безпековий, інтелектуальний простір* : матеріали Всеукр. науково-практ. конф., м. Хмельницький, 23 квіт. 2019 р. Хмельницький, 2019. С. 273–277.
5. Ватрас В. А. Джерела сімейного права : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.03. Тернопіль, 2020. 40 с.
6. Горецька Х., Горецький М. До проблем практики застосування статті 8 та статті 12 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод у питанні права на шлюб. *Вісник Львівського торговельно-економічного університету. Юридичні науки*. 2019. № 8. С. 232–239.
7. Довідник із застосування статті 8 Європейської конвенції з прав людини. Право на повагу до приватного і сімейного життя, житла і кореспонденції. URL: https://www.echr.coe.int/Documents/Guide_Art_8_UKR.pdf (дата звернення: 12.05.2022).
8. Практика Європейського суду з прав людини у справах, пов'язаних із захистом прав і свобод дитини. *УКРАЇНСЬКЕ ПРАВО*. URL: https://ukrainepravo.com/international_law/european_court_of_human_rights/praktyka-evropeys`kogo-sudu-z-prav-lyudyny-u-spravakh-pov-yazanykh-iz-zakhystom-prav-i-svobod-dytyny/ (дата звернення: 12.05.2022).
9. Рішення ЄСПЛ у справі «М.С проти України» (M.S. v. UKRAINE, application no. 2091/13). *Огляд рішень ЄСПЛ ЮРФЕМ*. URL: <http://jurfem.com.ua/wp-content/uploads/2021/01/M.C.-проти-України-огляд-рішень-ЄСПЛ-ЮрФем.pdf> (дата звернення: 12.05.2022).

10. Сімейно-побутова культура та домашня економіка : навчальний посібник / за ред. Т.Б. Гриценко, Т.Д. Іщенко, Т.Ф. Мельничек. Київ : Вища освіта, 2004. 480 с.
11. Труба В.І. Вплив практики ЄСПЛ на розвиток сімейного законодавства України. *10-і юридичні диспути з актуальних проблем приватного права* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Одеса, 28 трав. 2021 р.). Одеса : Фенікс, 2021. С. 32-39.
12. Явор О. «Сімейне життя» в інтерпретації Європейського суду з прав людини. *Підприємництво, господарство і право. Цивільне право і процес*. 2019. № 10. С. 44–51.

References

1. Gas ta Dubois proty Frantsii. №25951/07. Rishennia 15.3.2012. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/app/conversion/docx/pdf?library=ECHR&id=001-126849&filename=CASE%20OF%20GAS%20AND%20DUBOIS%20v.%20FRANCE%20-%20%5BUkrainian%20Translation%5D%20by%20the%20COE%20Human%20Rights%20Trust%20Fund.pdf&logEvent=False> (data zvernennia: 12.05.2022).
2. Hämäläinen proty Finliandii. №37359/09. Rishennia 16.7.2014. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/fre#%7B%22display%22:%20%22,%22languageisocode%22:%20%22UKR%22,%22appno%22:%20%2237359/09%22,%22documentcollectionid%22:%20%22GRANDCHAMBER%22,%22itemid%22:%20%222001-153719%22%7D> (data zvernennia: 12.05.2022).
3. Schalk and Kopf v. Austria. №30141/04. Judgment 24.6.2010. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/fre#%7B%22languageisocode%22:%20%22ENG%22,%22appno%22:%20%2230141/04%22,%22documentcollectionid%22:%20%22CLIN%22,%22itemid%22:%20%22002-912%22%7D> (data zvernennia: 12.05.2022).

4. Boryslavska M. V. Znachennia rishen Yevropeiskoho sudu z prav liudyny v sferi simeinykh vidnosyn dlia Ukrainy. *Pravove zabezpechennia intehtratsii Ukrainy v yevropeyskyi politychnyi, ekonomichnyi, bezpekovi, intelektualnyi prostir* : materialy Vseukr. naukovo-prakt. konf., m. Khmelnytskyi, 23 kvit. 2019 r. Khmelnytskyi, 2019. S. 273–277.
5. Vstras V. A. Dzherela simeinoho prava : avtoref. dys. ... d-ra yuryd. nauk : 12.00.03. Ternopil, 2020. 40 s.
6. Horetska Kh., Horetskyi M. Do problem praktyky zastosuvannia statti 8 ta statti 12 Konventsii pro zakhyst prav liudyny i osnovopolozhnykh svobod u pytanni prava na shliub. *Visnyk Lvivskoho torhovelno-ekonomichnoho universytetu. Yurydychni nauky*. 2019. № 8. S. 232–239.
7. Dovidnyk iz zastosuvannia statti 8 Yevropeiskoi konventsii z prav liudyny. Pravo na povahu do pryvatnoho i simeinoho zhyttia, zhytla i korespondentsii. URL: https://www.echr.coe.int/Documents/Guide_Art_8_UKR.pdf (data zvernennia: 12.05.2022).
8. Praktyka Yevropeiskoho sudu z prav liudyny u spravakh, poviazanykh iz zakhystom prav i svobod dytyny. *UKRAINSKE PRAVO*. URL: https://ukrainepravo.com/international_law/european_court_of_human_rights/praktyka-evropeys`kogo-sudu-z-prav-lyudyny-u-spravakh-pov-yazanykh-iz-zakhystom-prav-i-svobod-dytyny/ (data zvernennia: 12.05.2022).
9. Rishennia YeSPL u spravi «M.S proty Ukrainy» (M.S. v. UKRAINE, application no. 2091/13). *Ohliad rishen YeSPL YuRFEM*. URL: <http://jurfem.com.ua/wp-content/uploads/2021/01/M.C.-проти-України-огляд-рішень-ЄСПЛ-ЮрФем.pdf> (data zvernennia: 12.05.2022).
10. Simeino-pobutova kultura ta domashnia ekonomika : navchalnyi posibnyk / za red. T.B. Hrytsenko, T.D. Ishchenko, T.F. Melnychek. Kyiv : Vyshcha osvita, 2004. 480 s.

11. Truba V.I. Vplyv praktyky YeSPL na rozvytok simeinoho zakonodavstva Ukrainy. *10-i yurydychni dysputy z aktualnykh problem pryvatnoho prava* : materialy Mizhnar. nauk.-prakt. konf. (Odesa, 28 trav. 2021 r.). Odesa : Feniks, 2021. S. 32-39.
12. Yavor O. «Simeine zhyttia» v interpretatsii Yevropeiskoho sudu z prav liudyny. *Pidpriemnytstvo, gospodarstvo i pravo. Tsyvilne pravo i protses*. 2019. № 10. S. 44–51.